

УДК 78.047

Тетяна ДУДКА

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ (Перша половина ХХ століття)

У статті окреслено вагомий просвітницький внесок українського студентства в еміграції. Встановлено, що розвиток досліджуваного педагогічного феномену був продиктований законами буття та соціокультурними особливостями означеної епохи. Актуалізовано особливості підтримки вітчизняних просвітницьких ініціатив державними інституціями європейських країн, що сприяло отриманню національної освіти.

Ключові слова: просвітницька діяльність, студенти, вища школа, еміграція, іноземні держави.

Т. Дудка. Просветительская деятельность украинских представителей высшей школы в условиях эмиграции (первая половина XX века). В статье обозначен весомый просветительский вклад украинского студенчества в эмиграции. Установлено, что развитие исследуемого педагогического феномена продиктовано законами бытия и социокультурными особенностями изучаемой эпохи. Актуализировано особенности поддержки отечественных просветительских инициатив государственными институтами европейских стран, что способствовало получению национального образования.

Ключевые слова: просветительская деятельность, студенты, высшая школа, эмиграция, иностранные государства.

T. Dudka. Educational activities representatives of Ukrainian high school under exile (the first half XX century). This article outlines the significant educational contribution to Ukrainian students in exile. It was established that the development investigated pedagogical phenomenon was dictated by the laws of life and socio-cultural features of the studied period. Modified features support local educational initiatives, public institutions of European

countries, encouraged by the national education.

Key words: educational activities, students, higher education, immigration, foreign state.

Мета: проаналізувати вплив прогресивної діяльності українського студентства на розвиток просвітництва в умовах еміграції досліджуваної історичної епохи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Демократизація суспільного життя актуалізувала необхідність побудови освітньої парадигми, здатної конкурувати в умовах глобалізаційних викликів сьогодення. Актуалізація проблеми самореалізації особистості продиктована необхідністю звернення до прогресивного педагогічного досвіду попередніх епох, який відкриває широкі можливості для переосмислення поступальності сучасних проблем та перспектив освіти.

Титульна дефініція наукового аналізу залишається мало дослідженою в історико-педагогічній науці та філософії освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики знаходимо у працях А. Бойко, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, В. Євтуха, І. Зайченка, Н. Побірченко, В. Сиротюка, О. Сухомлинської та інших. Проте досі мало вивченим залишається питання амбівалентності характеру авторських підходів на досліджувану проблематику в історико-педагогічному контексті.

Виклад основного матеріалу. Просвітництво як особливий педагогічний феномен віддзеркалював історичний досвід, традиції української культури і освіти, її цілісність та органічність навіть за межами Батьківщини.

Створення сприятливих умов для того, щоб українське студентство закордоном займалося просвітництвом, було наслідком впливу цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних чинників. Найбільш вагомими у цьому контексті були політичні, економічні, демографічні, соціо-

культурні та соціально-педагогічні фактори, на розгляді яких зупинимось більш детальноше.

Вирішальне значення у вирішенні питань, пов'язаних із можливістю займатися просвітництвом вітчизняній студентській молоді за місцем постійного проживання, мали, безумовно, політичні умови й економічні можливості життєдіяльності. Вони регулювалися більшою мірою політикою європейських держав стосовно іноземців. Саме політика визначала ставлення представників керівного державного апарату до представників інших держав. За даними вітчизняних та закордонних істориків, чисельність осіб, яка виїхала закордон із Російської імперії, коливалася від 1 до 3 млн. осіб [5].

Ретроспективний аналіз досліджуваної історичної епохи свідчить, що більшість країн Європи негативно ставилися до Жовтневого перевороту і подальших політичних подій, які прокотилися хвилею по території Російської імперії, а тому залюбки відкрили свої кордони перед вітчизняними представниками. Проте освітня політика і підхід до молодих представників вітчизняної еліти в різних країнах світу була продиктована не лише названими вище обставинами. Про це свідчить передусім те, що в досліджуваний період прийняті урядові рішення, які відображали національно-державні та соціально-економічні інтереси цих держав.

Найбільш привітно, на наш погляд, зустріла вітчизняних представників така слов'янська країна, як Чехословаччина. Цьому сприяло позитивне ставлення влади до нашої Батьківщини, близькість релігійних конфесій, спільність слов'янського коріння, а також і те, що то була молода держава. У той же час не менш важливу роль відіграло й те, в досліджуваний період у названій вище іноземній державі відчувалася гостра необхідність висококваліфікованих кадрів, спровокована матеріальними і людськими втратами від Першої світової війни. Свідченням цього слугують слова історика Г. Піо-Ульського, який зазначав, що

Чехословаччина, як і Югославія, "... відчувала на собі гостру необхідність інтелігентів високої культури, і вона їх знайшла у фахівцях з Російської імперії, які принесли у молоду країну свій досвід, знання та любов до праці..." [4].

Підтримка Чехословаччини мала і юридичне закріплення. Так, з ініціативи чинного Президента Т. Масарика наприкінці 1921 р. на засіданні Національних зборів Комітету закордонних справ було прийнято рішення про надання довгострокової підтримки вихідцям з Росії та окреслено сферу їх залучення в освіту та культуру. Тому був розроблений загальнодержавний план допомоги нашим співвітчизникам, який в історії отримав назву "російська акція" [8, 24–36; 10, 28–394; 7, 124–133]. Запланована співпраця мала тривати не більше десяти років, а матеріальні засоби в цей час надавалися чехословацьким урядом із фонду Міністерства закордонних справ [3].

На відміну від Чехословаччини, уряди держав Центральної та Західної Європи (Німеччина, Франція, Бельгія, Іспанія та ін.) не відчували на собі гострої необхідності у фахівцях високої кваліфікації, але потребували робочої сили. Тому вони не протидіяли активним еміграційними потокам із території Російської імперії та їх подальшому працевлаштуванню. У цей час вітчизняних представників приваблював високий життєвий, технічний і науковий рівень розвитку таких держав.

Найбільш привабливим центром у культурному вимірі для вітчизняних емігрантів стала Німеччина (від 250 до 400 тис. осіб за 1920–1924 рр.) [1, 17]. Проте до середини 20-х рр. XX ст. чисельність вихідців із Росії різко скоротилася, що пояснювалося не лише економічними, але й і політичними причинами [5, 262]. Позитивно прийняла вихідців із прорадянської території Польща, яка цілком відкрито проводила антиросійську політику.

Таким чином, ступінь відкритості політики стосовно української молоді та фінансової підтримки стали визначаючим фактором для розвитку вітчизняної освіти і культури. У 30-х рр. XX ст. спостерігалася різка зміна ставлення керівних державних структур до вітчизняних в'їзних потоків, що обумовлювалося визнанням багатьма країнами Європи радянської Росії. Це привело до скорочення фінансових витрат та зміни офіційного статусу наших співвітчизників, які перетинали кордон іноземних держав.

Потужним соціально-організуючим

і стимулюючим фактором залучення української молоді до просвітництва за кордоном послуговували громадсько-педагогічні рухи вітчизняних емігрантів, існування яких було продиктоване значною кількістю представників української інтелігенції, котра сформувала своєрідне національно-патріотичне ядро.

Загалом вітчизняне просвітництво закордоном відзначалося рядом особливостей. Так, за визначенням В. Левкіної, просвітницькі функції емігрантів "... презентували діяльність представників різних галузей науки, культури, освіти і релігії... Суспільні діячі виїхали з країни з тієї чи іншої причини та зуміли об'єднатися для організації соціального захисту дитинства, посприяти встановленню зв'язків з державними і суспільними органами країн де перебували наші співвітчизники, узявши на свої плечі тягар організації освіти для дітей, молоді та дорослого населення в різних країнах світу, активізувавши при цьому формування національних, культурних, психолого-педагогічних, соціально-правових основ вітчизняної школи за кордоном..." [9, 44–45].

Проблемами вищої школи і студентства в умовах іноземних держав займалися авторитетні суспільні організації та місцеві органи. Важливу роль у вирішенні питань підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів відіграло Педагогічне Бюро у справах середньої і початкової школи закордоном, головою якого був В. Зеньковський. Воно ґрунтовно вивчало всі аспекти вітчизняного емігрантського шкільництва. За ініціативи членів названої організації в різних європейських країнах відкривалися курси для вчителів, публікувалася періодика, присвячена дослідженню окресленої проблематики.

Станом на 1 січня 1924 року в Європі налічувалось 43 вітчизняних середніх навчальних закладів, де перебувало 6,9 тис. дітей та підлітків, з яких 4,3 тис. осіб проживали в інтернатах на повному державному утриманні [6, 7–9]. До 1929 р. їх чисельність зменшилася до 37 одиниць [6, 7–9].

На території слов'янських держав і на Балканах функціонувало близько 26 середніх навчальних закладів та 4,9 тис. вихованців, у той час як у розвинених європейських державах (Німеччині, Франції та ін.) – 6 осередків та 709 осіб [2].

В одних країнах надавалася повна (Чехословаччина і Югославія), в інших – мінімальна (Німеччина) фінансова допо-

мога просвітництву. У більшості держав існувало платне навчання, яке нерідко виступало протидіючим фактором отримання національної середньої освіти. Як результат – у слов'янських країнах, де проживало 75 тис. емігрантів, у вітчизняних школах навчалася близько 4,9 тис. дітей, а в неслов'янських – за наявності понад 325 тис. емігрантів рідні школи відвідувало лише 2,6 тис. осіб [6, 7]. Це свідчить про те, що в неслов'янських державах місцеві середні навчальні заклади не мали змоги відвідувати всі бажаючі діти через уведення платного навчання [6, 7]. Разом з тим у місцевих ліцеях вітчизняним представникам пропонувалося відвідувати курси рідної мови на факультативній основі. За даними М. Раєва, 1923 р. на території Чехословаччини в місцевих ліцеях пропонувалися такі курси, які відвідували понад 200 вихованців [5, 266].

Надзвичайно важливу роль для молоді, її освіти та виховання відіграла наявність у 20–30-х рр. XX ст. у Європі соціокультурного простору вітчизняної еміграції, який став основною умовою для розвитку просвітництва крізь призму існування різних форм національного життя, міжнародного спілкування та збереження національної ідентичності. Становлення та життєздатність такого простору обумовлювалися високою концентрацією еміграції, у першу чергу, досить освіченої частини українського суспільства, створенням "українських" анклавів. По-суті, у досліджуваний період у країнах, що прийняли українських емігрантів, сформувався єдиний соціокультурний простір, який відомий дослідник У. Хантінгтон назвав "Країна за межами країни" [8].

Завдяки досить високому показнику еміграційної активності в суспільно-політичному, економічному та культурному житті різних країн світу відбулося формування осередків педагогічних рухів української інтелігенції. Усі перелічені вище детермінанти створювали складний і амбівалентний український мікросоціум, у якому опинилося молоде покоління українців. Це була національна спільнота, об'єднана не лише однаковою емігрантською долею, а передусім надією та мрією повернутися на свою Батьківщину [848; 849; 850].

Прогресивна науково-педагогічна інтелігенція в цих умовах приклала чималих зусиль для того, щоб місцеві просвітницькі осередки сприяли збереженню національної орієнтації в умовах адаптації до міжнародних стандартів, стали

основою національної соціалізації та ідентифікації шляхом залучення молодого покоління до вітчизняних культурних цінностей.

Важливим елементом українського соціокультурного простору та фактором консолідації молоді було релігійне відродження церкви в умовах еміграції. Девальвація моральних цінностей, викликана війнами, революцією та еміграцією, особливо позначалася на українській молоді. Один із дослідників цієї проблематики так описав тогочасну ситуацію: "...для багатьох емігрантів відродження віри виявилось джерелом внутрішньої сили, необхідної, щоб пережити біль вигнання і заповнити порожнечу, яка сформувалася після втрати попередніх ідеалів" [5, 153].

Для українства закордоном релігія і Церква стали чи не єдиним фактором національної соціалізації молоді, яка посприяла їх подальшій ідентифікації.

Післяреволюційний період позначився в історичній площині проросійської території пануванням серед молоді скептицизму, антицерковних настроїв та атеїзму. Еміграція, у свою чергу, внесла значні зміни в ідеологію молодого покоління, загострила релігійні почуття, привела їх до пошуку нових орієнтирів буття. Сформовані в умовах еміграції парафіяльні осередки стали справжнім базисом, який об'єднав людей незалежно від вікових, соціальних, матеріальних відмінностей, що дозволяло відчувати на собі почуття єдності і причетності до національних святинь, сприяло збереженню української ментальності від денационалізації.

На думку деяких учених, релігія ста-

ла явищем національної культури й етики. Ідея "одухотворення" культури і життя полягала в активній духовно-моральній та інтелектуальній взаємодії церкви з усіма аспектами життя, культури, освіти, залучення до загальнохристиянських цінностей.

Ще одним консолідуючим фактором емігрантської співдружності були інформаційний простір, розвиток видавничої та публіцистичної діяльності вітчизняних представників. У період між двома світовими війнами закордоном публікувалося близько тисячі вітчизняних періодичних видань – суспільно-політичних, літературних, природознавчих, медичних, технічних та інших, які відображали багатоманітність українського життя, культури, освіти в еміграції [10].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, завдяки практичній реалізації просвітництва молоді покоління українських емігрантів поринуло в насичене національно орієнтоване інтелектуальне та культурне середовище, яке створювало стимули до продовження або отримання освіти, освоєння і збереження національних традицій, мови, культури й освіченості.

Перспективи наступних досліджень вбачаємо в дослідженні фундаментальної просвітницької діяльності педагогічних персоналій окресленої історичної епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Simpson Sir John H. The Refugee Problem: Report of the Survey Royal Insitute of International Affairs/ H. John Sir Simpson // Oxford Vniv. Press, London,

N.J., 1939. – 314 p.

2. Зарубежная русская школа (1920–1924). – Париж, 1924. – С. 259–264.

3. Маслов В. Назовите это чудом. Первая волна русской научной эмиграции в Чехословакии / В. Маслов // Поиск. – 2000. – № 18. – С. 12–19.

4. Пио-Ульський Г. Н. Русская эмиграция и ее значение в культурной жизни других народов / Г. Н. Пио-Ульський. – Белград : Союз русских инженеров в Югославии, 1939. – 61 с.

5. Раев М. Россия за рубежом. История культуры российской эмиграции. 1919-1939: пер. с англ. / М. Раев : [предисл. О. Казниной]. – М. : Прогресс-Академия, 1994. – 296 с.

6. Руднев В. В. Судьбы эмигрантской школы / В. В. Руднев. – Прага : Изд. ПБ, 1930. – 21 с.

7. Серапионова Е. П. Российские эмигранты в Чехословакии в межвоенные годы / Е. П. Серапионова // Вопросы истории. – 1997. – № 5. – С. 124–133.

8. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии / З. Сладек // Советское славяноведение, 1991. – № 6. – С. 24–36.

9. Сухачева В. А. Общественно-педагогическое движение русской эмиграции в странах Европы (1918–1939 гг.) / В. А. Сухачева // Образование и педагогическая мысль Российского зарубежья: 20–50 гг. XX в. : [сб. тезисов докладов и сообщений 2-й Всероссийской науч. конф.]. – Саратов, 1997. – С. 44–55.

10. Чиняева Е. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие "русской акции" / Е. Чиняева // СПб, 1993. – 394 с.

Стаття надійшла 4.02.2017 р.